

Colecția Istoria mentalităților

Lector: Nicoleta Arsenie
Tehnoredactor: Carmen Dumitrescu
Coperta: Florin Afloarei

Editura IDEEA EUROPEANĂ
O.P. 22, C.P. 113, București, 014780
Tel./Fax.: 021-2125692; Tel.: 021-3106618
Comenzi carte prin poștă:
Tel.: 021-2125692
E-mail: office@ideeaeuropeana.ro
www.ideeaeuropeana.ro

© Editura Ideea Europeană

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
IANOȘI, ION

Autori și opere / Ion Ianoși. - București : Ideea Europeană, 2019
ISBN 978-606-594-682-8

82.09
008

ION IANOȘI

AUTORI ȘI OPERE

* *

Cultura rusă

Cuprins

Prefață	5
I	19
Lev Tolstoi – <i>Război și pace</i>	21
Feodor Dostoievski – <i>Amintiri din casa morților</i>	65
Feodor Dostoievski – <i>Însemnări din subterană</i>	81
Mihail Saltîkov-Șcedrin – <i>Domnii Golouliov</i>	109
II.....	123
Piotr Ceaadaiev – <i>Scrisori filosofice</i>	125
Aleksandr Herzen, Vissarion Bielinski, Nikolai Cernîșevski, Nikolai Dobroliubov, Dmitri Pisarev – Despre estetică, artă, literatură.....	143
Vladimir Soloviov – <i>Îndreptățirea binelui</i>	175
Vladimir Soloviov – <i>Trei dialoguri...</i>	
<i>Povestire despre antihrist</i>	199
Vladimir Soloviov, Nikolai Berdiaiev, Gheorghii Fedotov – Despre creștinism și antisemitism	223
Lev Șestov – <i>Apoteoza lipsei de temeieri</i>	251
Gheorghii Plehanov – Despre teoria artei.....	279

	710
III	309
Dmitri Merejkovski – <i>Romanul lui Leonardo da Vinci</i>	311
Iuri Tînianov – <i>Trei romane</i>	327
Vladimir Nabokov – <i>Două romane</i>	341
Marina Țvetaieva – <i>Proză</i>	361
Konstantin Paustovski – <i>Povestitorul; Trandafirul de aur</i>	399
IV	421
Maksim Gorki – <i>Viața lui Klim Samghin</i>	423
Mihail Șolohov – <i>Donul liniștit</i>	463
Andrei Platonov – <i>Cevengur</i>	491
Varlam Șalamov – <i>Povestiri din Kolîma</i>	533
Vasili Grossman – <i>Panta rhei</i>	553
Evgheni Evtușenko – <i>Dulce ținut al poamelor ...</i>	565
Evgheni Evtușenko – <i>Să nu mori înainte de moarte</i>	589
V	603
Tolstoi și tolstoismul	605
Surse	701

Lev Tolstoi – *Război și pace*

Literatura rusă din secolul al XIX-lea a ajuns, treptat, să privilegieze romanul, ca formă epică de anvergură. În prima jumătate de veac, mutația de la liric la epic a inaugurat-o Pușkin, a continuat-o Gogol, a parcurs-o și Lermontov. Începutul celei de a doua jumătăți a fost marcată de romanele lui Turgheniev și Gonțarov. În deceniile șapte și opt s-a afirmat Saltîkov-Șcedrin și au cucerit avanscena literară Dostoievski și Tolstoi.

1

Război și pace are nu numai o istorie „filogenetică”, națională și europeană, ci și una „ontogenetică”, în chiar creația lui Tolstoi. Dintre scrierile sale premergătoare rețin atenția, cu deosebire, *Povestirile din Sevastopol* și *Decembriștii*.

Participând la campaniile din Caucaz și Crimeea, Tolstoi a venit în contact cu mulți soldați și ofițeri. Experiențele au rodit în povestirile consacrate acestor

acțiuni militare. Din chiar prima povestire a ciclului caucazian apare soldatul de rând, viața lui sufletească, simplă și cuceritoare. Interesul pentru tema războiului l-a accentuat însă apărarea Sevastopolului. „Din timpul Greciei antice nu a existat atâta eroism”, exclamă Lev Nikolaievici într-o scrisoare adresată fratelui său. Îl cutremură devotamentul ostașilor, dăruirea soldatului-iobag, care își apără țara cu prețul vieții, chiar sub comanda câte unui ofițer mediocru.

Povestirile din Sevastopol (1855–1856) laudă eroismul popular, pe cât de firesc, tot pe atât de elevat. Nu sentimentul meschin, nu vanitatea îi mână pe soldați, nu pentru decorații și onoruri se jertfesc ei, ci din atașamentul de patrie. Un exemplu grăitor e soldatul Kornilov – „acest erou demn de Grecia antică”.

Adresându-se cititorului, Tolstoi conchide: „Vei înțelege limpede și-ți vei putea închipui cu ușurință pe oamenii pe care i-ai văzut adineauri, în rolul eroilor care, în vremuri grele ca acelea nu și-au pierdut curajul, ci s-au înălțat sufletește și s-au pregătit voioși să moară nu pentru oraș, ci pentru patrie. Rusia va păstra mult timp urmele sublime ale epopeii Sevastopolului, al cărui erou a fost poporul rus”.

Cuvintele citate se află la sfârșitul povestirii *Sevastopol în decembrie* și explică scopul urmărit. Amploarea mesajului, dincolo de dimensiunea faptelor descrise, este o calitate de bază a povestirilor, una din cauzele entuziasmului cu care au fost primite de către cititori și scriitori (Turgheniev, Nekrasov).

Povestirile din Sevastopol au pus bazele temei „războiului” din *Război și pace*; proiectul romanului despre decembriști, transformările pe care acest proiect le-a suferit reprezintă pregătirea nemijlocită a epopeii.

„Decembrismul” îi preocupa intens pe mulți scriitori, de la Pușkin și Griboiedov până la Nekrasov și Tolstoi. Herzen s-a simțit „purificat” de răscoala din 14 decembrie 1825. La începutul dezvoltării sale, Tolstoi a fost și el înfrățit năzuințelor nobiliare spre libertate, reprezentate de către decembriști și de către însuși Herzen. Și Herzen, dar pe atunci și Tolstoi îi admirau pe nobilii care înfruntaseră autocrația – chiar dacă între concepțiile lor au fost deosebiri și chiar divergențe.

Reîntoarcerea în 1856, din Siberia, a decembriștilor exilați în urmă cu treizeci de ani coincide cu agravarea crizei absolutismului, cu confruntările ascuțite legate mai ales de soarta țărănimii. În aceste împrejurări apare, pentru întâia oară, proiectul epic despre decembriști. După câțiva ani, în urma întâlnirii cu prințul Serghei Grigorievici Volkonski, înapoiat și el din exilul siberian, Tolstoi reia proiectul și, la sfârșitul anului 1860, așterne pe hârtie primele trei capitole ale romanului, consacrate revenirii la Moscova a decembristului P.I. Lobazov, împreună cu familia sa. Fragmentul este scris într-un ton polemic cu liberalii, eroul e prezentat ca un om care a renunțat la iluziile sale de odinioară.

În 1863, Tolstoi reia tema decembriștilor, dar „revenirea” echivalează mai degrabă cu o abandonare. Anii scurși, marcați de răzmerițe și reforma agrară, au aprofundat preocuparea scriitorului pentru istorie, față de care decembrismul „în sine” pare acum neîncăpător. Prezentul contradictoriu pretindea a fi limpezit prin rădăcini mai ample. Acestea nu se opreau la răscoala din 14 decembrie, ci coborau până spre începuturile secolului al XIX-lea.

În 1864, planul e lărgit până la dimensiunile unei trilogii romanești (tot despre un decembrist). *Trei epoci* începea cu *Partea I. Anul 1812*. Epocile ar fi fost 1812,

Respect pentru oameni și cărți

1825 și 1856. La rândul său, pentru clarificarea anului 1812 se impunea anul 1805. Caracterul poporului rus și al armatei – nota Tolstoi – s-a vădit nu numai în perioadele victorioase, dar cu atât mai mult în epoca insucceselor și înfrângerilor. „În consecință, reîntors din anul 1856 în anul 1805, am intenția de a conduce de atunci nu pe unul, ci pe mulți dintre eroinele și eroii mei prin evenimentele istorice ale anilor 1805, 1807, 1812, 1825 și 1856.”

La scurt timp după aceea, romancierul își delimitează planul la perioada cuprinsă între 1805 și 1814. De aici înainte nu voi mai urmări evoluția scrierii: începând cu *Anul 1805* (publicat în 1865), până la descrierea (în 1867) a luptelor de la Borodino, înfățișarea acțiunilor de partizani împotriva francezilor și elaborarea pasajelor istorico-filosofice (în 1868–1869); de la titlul inițial, *Toate-s bune când sfârșesc cu bine*, la cel definitiv, *Război și pace* (titlu ce apare în scrisorile din 1867).

Contează sensul transformărilor efectuate. Un inițial roman de familie e transformat într-o epopee românească. În ultimii ani ai elaborării, pe Tolstoi îl atrag prioritar istoria și legitățile ei, masele și acțiunile lor. Își încadrează personajele distincte în istoria globală, ține să subordoneze individualitățile – ansamblului. Îl susține anul 1812, ca impunând un interes deosebit față de istorie și subiecții ei. Chiar acest moment culminant reclamă modalitatea de a-l apropria. Din perspectiva lui pot fi abordate și antecedentele din 1805, alternând „pacea” și „războiul”.

Voit schematic, metamorfoza parcurge, așadar, calea – de la cazuri la situații asamblate, de la câte un personaj la grupuri de personaje, de la familie la națiune, de la mediul nobiliar la ostașii dintre mușici. În

aceste mutații, punctele de plecare nu dispar, ci sunt integrate în rezultat.

Schimbări asemănătoare a cunoscut fresca autobiografică și istorică a lui Aleksandr Herzen, *Amintiri și cugetări* (1855–1868). Primul său capitol poartă subtitlurile *Dădaca mea* și *La grande armée. Incendiul Moscovei. Tatăl meu la Napoleon... Călătorie cu prizonierii francezi. Patriotism* – și începe astfel: „Zău, Vera Artamonovna, mai spune-mi o dată cum au intrat francezii la Moscova”. Mai departe Herzen observă: „Povestirile despre incendierea Moscovei, despre bătălia de la Borodino, despre Berezina, despre cucerirea Parisului, aceste povestiri mi-au fost cântec de leagăn; ele au fost basmele copilăriei mele, *Iliada* și *Odiseea* mea. Neîncetat mama și slugile, tata și Vera Artamonovna se întorceau cu gândul la vremurile de urgie care-i loviseră atât de recent, atât de aproape și atât de cumplit”.

Mulți scriitori ruși se întorceau cu gândul la acele vremuri de urgie; și le asemănau nu o dată cu luptele din *Iliada*. Dintre toți, Tolstoi a sugerat cel mai cuprinzător „asemănarea”.

2

„Singur genul epic îmi devine firesc.” Tolstoi notase aceste cuvinte în jurnalul său, la Moscova, pe 3 ianuarie 1863, anul în care începuse *Război și pace*. Pe măsura definitivării scrierii, el a dat noi și noi explicații cu privire la natura ei. Mărturisirile din scrisori, jurnal, proiectele de introducere probează dorința de a înțelege și explica schimbările survenite în procesul creației. Îi e tot mai limpede faptul că nu este vorba de un roman propriu-zis. Iată, pe scurt, fazele acestei recunoașteri

Respect pentru oameni și cărți

teoretice, din 1863 până în 1869, adică de la începutul până la sfârșitul elaborării *practice* a cărții.

1863: o scrisoare menționează încă un *roman* din 1810 și din anii '20.

1865: o scrisoare către Mihail Nikiforovici Katkov menționează deja că *nu este un roman*, nu este o povestire cu o acțiune care să-și piardă interesul odată cu deznodământul; de aceea roagă ca în titlu și în anunțul apariției să nu fie denumit roman, lucru deosebit de important pentru el...

1866: în scrisori către Afanasi Afanasievici Fet arată că îndrăgește mai cu seamă „viitorul” lucrării sale, adică anul 1812; de care este intim preocupat; și că, în afara proiectului privind mișcările și conflictele eroilor, are și un „plan istoric”, care îl frământă mai presus de toate...

1867: într-un proiect de introducere la *Război și pace*, enumeră greutățile prin care a trecut în munca sa. Printre ele amintește năzuința de a cuprinde în întregime epoca înfățișată; dar a realizat imposibilitatea acestei dorințe. Pe de altă parte, limbajul și mijloacele romanului i s-au apărut nesatisfăcătoare pentru „conținutul grandios, adânc și multilateral” propriu cărții; de aceea, se temeă că ea nu va putea fi considerată nici roman, nici povestire, nici poem, nici istorie... În același an, într-o schiță a introducerii, afirmă că rușii nu știu în general să scrie romane, în sensul în care această formă literară este concepută în Europa apuseană.

1868: în *Câteva cuvinte în legătură cu cartea „Război și pace”*, clarifică situația prin concluzii cu privire la lucrare. „Ce este *Război și pace*? Nu e roman, cu atât mai puțin un poem, încă și mai puțin o cronică istorică. *Război și pace* este ceea ce a voit și a putut autorul să exprime în forma în care a fost exprimat. Dacă ar fi fost premeditată și nu ar fi fost ilustrată de exemple, o ase-

menea mărturisire cu privire la disprețul autorului față de formele convenționale ale prozei artistice ar putea să pară o prezumție. Istoria literaturii ruse nu numai că prezintă, încă de pe vremea lui Pușkin, multe exemple ca atare îndepărtate de la forma europeană, dar nici nu dă vreun exemplu opus. Începând cu *Suflete moarte* de Gogol și până la *Casa morții* lui Dostoievski, în etapa nouă a literaturii ruse nu există nici o lucrare literară în proză care, ieșind oricât de puțin din mediocritate, să se încadreze cu totul în forma romanului, poemului sau povestirii.”

1869: într-o redactare inițială a epilogului, Tolstoi arată că, în cartea sa, a căutat să redea „istoria poporului”.

Termenii prim și ultim din evoluția parcursă îi constituie romanul despre viața unui erou, respectiv epopeea despre istoria poporului. În cursul transformărilor, procedeele romanului clasic apusean apăreau, de asemenea, ca nesatisfăcătoare. Substanța eliberată de constrângeri de gen a pretins forme tot libere, neîngrădite de canoane, nereductibile la obișnuitele specii literare. Cartea *este ceea ce este*: nu roman, nu poem, nu cronică. Formula e radicală, respinge orice schemă prestabilită. Inovația e presupusă a fi conformă tradițiilor literaturii ruse, din acest punct de vedere – netradiționaliste.

În literatura occidentală romanul este, de obicei, roman, poemul – poem, nuvela – nuvelă; dar în literatura rusă lucrurile stau altfel. „Romanele” lui Pușkin nu sunt de fapt romane: nici *Evgheni Oneghin*, nici *Fata căpitanului*, nici scrierile neterminate în proză. „Poemul” lui Gogol, *Suflete moarte*, nu e un poem strict, după cum *Taras Bulba* n-a fost o propriu-zisă povestire. Jocul între genuri și specii complică identificarea creațiilor literare rusești și, nu o dată, criticii și istoricii

Respect pentru oameni și cărți

au fost nevoiți să recurgă la formule aproximative, de compromis.

Ce reprezintă, de pildă, *Amintiri și cugetări* de Aleksandr Ivanovici Herzen? Scrise timp de un deceniu și jumătate (1855–1868), ele cuprind o vastă perioadă istorică a Rusiei și a Europei apusene – o operă unică în felul ei, care se încadrează totuși în evoluția literaturii ruse clasice. E deopotrivă literară, publicistică, istorică, filosofică, științifică. Cum s-o definești atunci? A fost numită „cronică istorică”, „roman-cronică”, „epopee”, formule doar parțial adevărate, relevante doar prin însumare.

Conștient de labilitatea formală atât la confracți, cât și în experimentările proprii, Tolstoi a manifestat dispreț față de etichete și înregimentări. Totuși, *Război și pace* trebuia cumva definit – nu numai prin opoziții, dar și pozitiv. Discuțiile, începute de la apariție, nu au conținut până târziu. Au fost propuse formule diferite. Printre ele unele variau aceeași presupunere: „epopee”, „roman-epopee”, „epopee națională”, „epopee populară”. Ideea a fost reluată deseori. Îndemnul susținător îl oferea paleta uriașă a descrierilor, lărgimea cuprinderii în timp și spațiu: destinul întregii națiuni, mișcările obștii în totalitate.

„Altceva” decât un roman clasic cuprinde totuși și acest „ceva”. *Evgheni Oneghin* nu e, dar mai și este roman. *Suflete moarte* nu e, dar mai și este poem. Negările conțin și afirmări. *Război și pace* nu este și totodată este un roman. Deosebit de cele anterioare; și asemănător cu unele dintre ele. E un roman „epopeic”, dar în care încap sumedenie de filoane romanești, inclusiv „romane de dragoste”. Lărgimea epică și viața de familie, mișcările ample și scenele intime alternează și se întrepătrund. Chiar dacă în cercetare pot fi accentuate

când o componentă, când alta, fie latura „epopeică”, fie cea „romanescă”, ele sunt, până la urmă, nedisociabile; tot așa cum „războiul” și „pacea” formează o unitate organică.

3

Mersul istoriei și soarta individului sunt totuși altfel îmbinate decât altundeva. De unde istoria slujea deseori numai ca decor pentru reliefarea câtorva destine sau a unei personalități excepționale, acum interesul de căpetenie îl acaparează tocmai mișcările tectonice ale istoriei. Pe Tolstoi îl preocupă cu deosebire epoca recreată, iar individul – ca „erou al timpului său”. În procesul elaborării cărții, el a deplasat centrul de greutate către ansambluri. Cu cât a vizat însă mai intens macrocosmosul, cu atât mai pregnant i-a implicat acestuia câte un microcosmos. Oricum, în părți și în întreg, a făcut să iasă în câștig – *cosmicitatea*.

Istoria definește tematica, subiectul, desfășurările. Vieți și morți, conflicte în care sunt angrenate personajele, năzuințele pe care acestea le împărtășesc, toate sunt condiționate istoric. Insul nici nu e mereu urmărit, în toate acțiunile lui; el apare și dispare. Istoria este, în schimb, prezentă de la început până la sfârșit. „Romanele” particulare sunt întrerupte, unele subiecte cedează locul altora. Dar în această diversitate a componentelor există un fir conducător, un subiect fundamental. Din unghiuri limitate de vedere, trecerile de la un plan la altul pot să pară aleatorii. Întâmplătorul din soarta cuiva, încadrat în ansamblu, ni se impune însă ca inexorabil.

Război și pace urmărește istoria rusă vreme de cincisprezece ani, din 1805 până în 1820. În acest răs-timp nu totul este considerat la fel de important. Ritmul înaintării îl condiționează însemnătatea pentru națiune a unuia ori altuia dintre momentele parcurse. Pe de o parte, povestirea are continuitate, urmează șuvoiul istoric, pe de altă parte, își asumă o discontinuitate, încetinește ori accelerează înaintarea în timp, reliefează sau acoperă varii momente.

Scriitorul focalizează două momente de la începutul secolului al XIX-lea: 1805 și 1812. Pe măsura „concentrării” lor efective își condensează el tablourile artistice. Volumul I surprinde o jumătate din anul 1805, în special lunile octombrie și noiembrie; volumele III și IV înfățișează o jumătate din anul 1812, în special din august până în noiembrie; în timp ce volumul II relatează evenimente intermediare de-a lungul a șase ani. Din băta-lia de la Austerlitz aflăm în detalii cele întâmplă-te orele 5, 8, 9 ș.a., raportate la Andrei Bolkonski și la alți mulți participanți. Mai târziu, prințul Andrei pleacă de la Lîsîe Gorî și Boguearovo la moșiile din Riazan, la Petersburg, în străinătate; și, deși între timp trec câțiva ani, povestitorul nu are nevoie de prea mult spațiu. Timpul artistic e lărgit ori scurtat față de timpul real, dar nu fără legătură cu însemnătatea acestuia.

Timpul i-a obsedat pe mulți scriitori din secolul al XX-lea. Printre ei, Marcel Proust, James Joyce, Virginia Woolf își axează operele principale pe factorul timp. Thomas Mann introduce în *Muntele vrăjtit* un paragraf intitulat *Digresiune asupra ideii de timp*, în care, prin intermediul lui Hans Castorp, ne face părtașul reflec-țiilor sale despre natura reprezentărilor temporale. Potrivit lui Castorp, nu e corectă părerea după care un conținut nou și interesant scurtează timpul, câtă

vreme monotonia, din lipsă de conținut, îi îngreunează mersul. Lipsa întâmplărilor lungesc acum clipele plic-tisitoare, dar în secțiuni ample ajung să le scurteze și chiar să le șteargă. Invers, un conținut bogat și intere-sant scurtează ceasul sau ziua, în perspectivă însă le va împrumuta amploare, greutate, consistență, astfel încât un an plin de evenimente va părea că a trecut mult mai încet decât cel sărac, ușor, golit.

Tolstoi conferă unor asemenea aparențe o valoare obiectivă. El zăbovește asupra unor momente istorice bogate în substanță, iar în cadrul lor reține în special clipele esențiale. Prin voința lui, zilele dense ni se par mai lungi decât lunile goale, lunile concentrate – mai profunde decât anii obișnuiți. Singurătatea de câteva clipe pe dealul Pratzenuului, când Andrei descoperă înal-tul cerului, pe care nu l-a știut până atunci (I, 3, XIX)¹, a fost mai lungă și mai consistentă decât luni întregi de recludiune la Lîsîe Gorî, când credea că în viața lui totul s-a sfârșit. În adâncul sufletului, chiar și în aceste situ-ații au, desigur, loc procese importante; totuși, contează cu precădere răstimpurile de vârf din viața personajelor.

Tolstoi se vrea un scriitor „obiectiv”, aflat pe urmele istoriei așa cum s-a desfășurat ea în realitate. De aceea și ține să specifice cât mai des anul, luna, ziua în care cutare sau cutare eveniment a avut loc. El scrie și o *cro-nică istorică*, trecând în revistă principalele evenimente de la începutul secolului; o cronică a războiului și a păcii, alternând în viața Rusiei de atunci și împletindu-se în structura cărții.

Alternanța celor două teme marchează și succesiu-nea volumelor: volumul I – războiul, volumul II – pacea, volumele III și IV – războiul. De asemenea, ea e pre-

¹ Cifrele indică, pe rând, volumul, partea și capitolul.